

ПОСТМОДЕРН: АВТЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДИСКУРСУ СОЦІАЛЬНОСТІ

О.М.Кочубейник

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

лабораторії соціальної психології особистості

Інституту соціальної та політичної психології НАН України

Статтю присвячено аналізу трансформацій дискурсу соціальності в ситуації постмодерну та їхніх впливів на дослідження автентичності особистості. Показано, що предметом психологічного дослідження має бути не загальне, навіть не одиничне чи особливе, а тенденція становлення. Підкреслено, що ці зміни примушують науковців шукати нові ідеали знання, серед яких постмодерністська чутливість з її риторикою невербалізованого. Автентичність особистості під таким кутом зору слід розглядати як незавершуваний проект.

Ключові слова: автентичність, тенденція становлення, нефінальність, постмодерністська чутливість, риторика невербалізованого.

Звернення до проблем автентичності зумовлене реакцією людини на динамізм трансформаційних процесів цивілізації загалом. Розмивання звичних соціокультурних практик заaktuалізує потребу в усталених уявленнях людини про себе. Множинність світів, в яких здійснюється одночасно особистість, передбачає умовою успішності цього здійснення наявність певного конструкту, що координуватиме та узгоджуватиме особистісний досвід взаємодії зі світом.

Історично першим було формування уявлення про автентичність як про міру відповідності особистості своїй власній природі (сутності). Воно є похідною від особливостей того наукового контексту, в межах якого воно розроблялося (модерного знання), а тому виявилось ефективним лише для картини світу, в якій особистість первинно тлумачиться як структурно-ієрархізована стабільність у детермінованому світі. Така схема вибудувалася у відповідь на вимоги «репрезентаційних» теорій та на основі методу як прескрипцій щодо розкриття всезагального, експлікацій інваріантного, стабільного, універсального в особистості. Проте трансформація предмета наукового дослідження, що відбувається надзвичайно потужно на початку ХХІ ст., вивела на авансцену емерджентність, ентропійність, сингулярність, чим поставила під сумнів дієвість «метафори відповідності». У фрагментованій, колажованій, театралізованій постмодерній соціальності адекватними моделями стають ті, які позбавлені напередвизначеності й однозначності, лінійності, ієрархічності, обмеженості.

Замість «метафори відповідності» нами запропоновано «метафору становлення», а пояснювальна модусна модель вибудовується

на принципах нерівності, змінюваності, становлення, внаслідок чого ієрархічно-структурна система з її поступально-еволюціативними трансформаціями змісту поступається місцем аструктурному ризоморфу з його вибуховою емерджентністю й процесуальністю [8].

Це означає зміщення уваги з особливостей, якими конституюється «центровість» на процесуальність. Воно має особливу детермінанту, яка обумовлює поволі здійснюваний перехід однієї метафори до іншої, а саме: сучасне суспільство – це доволі мінливе суспільство. І сьогоднішня трансформація соціального устрою істотно відрізняється від змін, що відбувалися раніше. Ці зміни навколишнього світу, учені позначають по-різному: Ю.Хабермас «епохою нової невизначеності» [12], Е.Гідденс «світом, що вислизає» [5; 7], І.Валлерстайн «кінцем знайомого світу» [4; 5], З.Бауман «світом плинної сучасності» [1; 2], Ф.Фукуяма «великим розривом» [11].

Мета статті полягає у тому, щоб, розмірковуючи над цими змінами, виявити особливості трансформації дискурсу соціальності у ситуації постмодерну й виявити їхні впливи на дослідження автентичності особистості.

Новий дискурс соціальності вводить плинність і плюралістичність як сучасної соціальної структури, так й індивідуальних можливостей розвитку, спричинює зміну соціальних конструкцій, застосовуваних людьми щодо рефлексії їхнього життя, можливих форм поведінки, способів мислення тощо. Оскільки соціальні уявлення людей виражаються в наборі понять, переконань і пояснень, що виникають у повсякденному житті по ходу міжособистісних комунікацій, то слід зважати, що во-

ни засновані не на реальності світу (тобто не на тих речах і ситуаціях, про які йдеться), а на реальності самої комунікації. У цій комунікації здійснюється й визначення соціальних змін.

Зокрема, доба, що минає, визначалася, за словами З.Баумана, як «важка/тверда/щільна/системна сучасність» [2]. Найвиразнішою рисою вона мала тенденцію до уодноманітнення і особистості, і життєвого світу. Дискурс модерну доволі активно наголошував західну впевненість у однолінійному розвитку світу і обов'язковий прогрес як винагороду за слідування правильним шляхом. Його соціальною функцією було узвичаєння тоталітаризму як основного знаряддя, котрим виправдовувалася знебарвлення індивідуальності, її випадковості, розмаїтості, невизначеності, що позначалося на процесах самокоструювання особистості загалом і автентичності зокрема тяжінням до константності й сталості як єдино можливих принципів, що забезпечували цілісність її існування.

Інструментально таке узвичаєння одноманітності здійснювалося за допомогою великого спектру «основних символів тієї сучасності», котрі зводили дії людини до простих, одноманітних і заздалегідь запланованих кроків, що передбачали майже механічну покору, усунення спонтанності й індивідуальної ініціативи. Серед них, наприклад, класова й гендерна належність, які, за словами З. Баумана, істотно обмежували діапазон вибору, а завдання самоствердження більшості людей полягало в тому, щоб «втиснутися» у певну соціальну нішу через поведінку, притаманну іншим її мешканцям [2].

Саме це відрізняло індивідуалізацію особистості минулого (а з нею й досягнення автентичності як відповідності власній сутності) від форми, якої вона набуває в часи «рефлексивної сучасності» (Е.Гідденс). Постмодерн продукує таке бачення сучасності, яке означає нездатність зупинитися, а тим більше, стояти на місці. Продовження руху спричинене неможливістю отримати задоволення, його принциповою нефінальністю. Насичення, виповненість відтепер завжди в майбутньому. Тому для особистості успіх втрачає свою психологічну привабливість вже в момент досягнення або й раніше. Отже, «бути сучасним» означає постійно випереджати самого себе, перебувати в стані постійної незавершення. Це також означає, що індивідуальність може існувати лише як нереалізований проект. У теперішній соціальності переважно відсутні стабільні «ніші», що можуть бути використані особистістю як кліше для «відновлення належності» (а разом з нею й автентичності як до-

сягнення своєї істинної сутності), натомість переважають нетривалі, тимчасові, крихкі «позначки», які, крім того, здебільшого зникають раніше, ніж відшукується та сама омріяна істинна сутність, відповідно до якої нібито вивіряється автентичність у добу модерну. Особистість постійно перебуває в русі, не очікує жодного «здійснення», спокою або задоволення від «прибуття», від досягнення пункту призначення, де можна роззброїтися, розслабитися й припинити хвилюватися, оскільки оповідання про прогрес та світле майбутнє, як і решта міфів модерну, перестали генерувати точки встановлення відповідності.

Саме втрата цих характеристик примусила Ф.Уебстера [10] як найзнаменнішу рису постмодерну назвати відмову культури цього суспільства від пошуку автентичності. Він стверджував, що постмодернізм не спрямовує зусилля на пошуки автентичності, оскільки і поняття істини є химерним (а тому будь-які пошуки автентичності або реальності приречені на поразку, адже існують тільки *різні версії* правди), і пошуки автентичності виявлятимуться марними (оскільки ґрунтовані на міфі про те, що «десь там» існує справжнє життя, і воно докорінно відрізнятиметься від штучного сучасного світу, де скрізь переважає «стильне», «кажіме», «тільки за гроші»).

У «плинній сучасності» З.Баумана [2] автентичність опиняється під загрозою зникнути у лавині особистих розповідей, що насправді є лише простим повторенням публічних дискусій, улаштованих суспільними ЗМІ для трансляції суб'єктивних істин. Відсутність автентичності нібито автентичного «Я» тут ретельно приховується демонстраціями щирості – суспільними ритуалами докладних інтерв'ю й публічних сповідей, що особливо виразно проступає в ток-шоу. Ці шоу, вважає З.Бауман, є засобами вираження характерної для постмодерну версії виховання почуттів: представляють розповіді про емоційні стани й ставлять на них печатку суспільної прийнятності, а вже з цих розповідей повинні вибудовуватися «суто особисті ідентичності».

Так, дійсно, у постмодерні, з його плинністю, несталістю, нефінальністю, пошуки автентичності як досягнення деякої есенції, відповідності власній сутності, наперед заданій, виставленій як недосяжний взірець сподіваного ідеалу, виявляються анахронізмом. Найвиразнішою рисою системи пізнання постмодерну, яка, на наш погляд, уможливує вибудову іншої моделі автентичності особистості у її життєвому світі, пов'язана з переходом «від геометричного світ до світу наративного» (І.Валлерстайн), у якому центральне місце

посідає проблема часу. У цьому нарративному світі люди не відділені від природи, і тим більше не протистоять їй, однак, не тому, що діють відповідно до уявлень класичної природничо-наукової теорії, а, навпаки, тому що сама природа керована тими самими принципами, якими варто було б керуватися людям. Крім того, нарративний світ має інший стосунок зі станом рівноваги. Баланс, рівновага, гомеостаз не те щоб зовсім не існували у цьому світі, але вони є станами тимчасовими і винятковими: рано чи пізно будь-яка система втрачає стан рівноваги, будь-яка структура може бути фазифікована. Крім того, ймовірність у світі нарративу не є «нижчою формою істини», якою науці доводиться вдовільнятися через недосконалість способів пізнання. Навпаки, саме вона – єдина форма наукової істини. «Імовірність виникає з наявності необмеженої безлічі статистичних рішень динамічних рівнянь».

Такі особливості постмодерної науки вимагають переосмислення понять порядку й, отже, раціональності, але не означають анархічного й безглузкого характеру світу, що нас оточує. Зрештою, таке трактування науки ставить під сумнів ідеал точності, на якому базувалася класично-раціональна схема пізнання, а отже, й взаємозалежність між точністю й надійністю також перестає існувати як науковий канон.

Світ нарративу здійснює також ревізію одного з ключових понять гуманітарних наук, а саме – соціальних змін. Відтепер зміни у розумінні соціальності є співвідповідними до змін у розумінні автентичності. Тому розглянімо докладніше міфи соціальності, які формує постмодерн.

1. *Міф про суспільство ризику* стверджує, що зростання техногенної потужності породжує цивілізаційні ризики, які викликають у людства відчуття постійної загрози й непевності. В епоху розвиненої цивілізації, замість вивільнення людства з тенет природної сформувалася його залежність від ризиків, перед якими втрачено індивідуальну можливість вибору, адже шкідливі й отруйні речовини в індустріальному світі уплетені в елементарний процес життя. Відчуття цього неунікненого ризику викликає шок, безпомічну лють і почуття «no-future», життя без майбутнього.

Іншими словами, суспільство *суспільства ризику* є співтовариством індивідів, об'єднаних страхом і непевністю перед новими небезпеками, породжуваними прогресом. Цей страх стає настільки всеохопним, що у ньому розчинюються відмінності між людьми, спричинені традиційною майновою й класовою диференціацією.

Відрізняється й основа соціальної ситуації, у якій відтепер перебувають люди у різних суспільствах. Місце «спільності потреби», якою кероване модерне суспільство і яка рухає вчинками, поєднує або роз'єднує людей, у суспільстві ризику посідає «спільність страху». Рушійний потенціал сучасного суспільства – безпека, стратегія, застосовувана в сучасному суспільстві, – стратегія оборонна, спрямована на мінімізацію ризиків.

І ще одна важлива риса суспільства ризику: минуле втрачає здатність визначати сьогодення, на його місце висувається майбутнє, отже, умовний центр усвідомлення ризиків лежить не в сьогоденні, а в майбутньому.

2. *Міф про плинність і постійну мінливість* ґрунтується на рефлексованій втраті значущості простору і, навпаки, збільшенні значущості швидкості в переліке людських цінностей. На думку З.Баумана, основою трансформацій є зміна стосунку людини з простором і часом. Завдяки новітнім технологіям простір втрачає роль найзначущішого регулятора взаємодії. Відстань між партнерами по спілкуванню втрачає сенс бар'єру, натомість важливою є лише швидкість передачі сигналу, який обслуговує їхню взаємодію. Ці зміни відображаються на соціальному, політичному й громадському житті прискорення процесів «розтоплювання» традицій, етичних зобов'язань і прийнятих норм. В остаточному підсумку зникають ті інституції, які взагалі підтримують систему й порядок. Іншими словами, все незворотно й невинно змінюється. Соціально-психологічні наслідки міфа про плинність простежуються у тому, що на плечі окремої людини покладено відповідальність за власну долю при відсутності реальної можливості керувати постійно змінюваними соціальними умовами.

Таким чином, перехід від «твердої» до «плинної» сучасності (З.Бауман) виявився поштовхом до виникнення в соціумі нових особистісних настановлень і прагнень. Оскільки нині соціальні організації й інститути не можуть слугувати опорою, каркасом дій і планів для людини, вона повинна віднайти інші способи організації свого життя, яке у стані плинної сучасності характеризується безліччю короткострокових проектів і розбиттям його на величезну кількість "епізодів", що найчастіше існують автономно від масштабних напрямків "тривалістю в усе життя" (таких як, наприклад, кар'єра). Така фрагментація життя вимагає неймовірної гнучкості, адаптивності, швидкості реакції і прийняття рішень. Іншими словами, в умовах плинної сучасності людина повинна діяти, планувати й прораховувати можливі

здобутки й втрати в результаті своїх дій (або бездіяльності) в умовах постійної невизначеності.

3. *Міф про індивідуалізованість суспільства* стверджує, що взаємодопомога й партнерство втрачають свій статус конститuentів соціального капіталу, вони мають лише тимчасовий характер. Спільність, команда, група є необхідними лише для самопросування найуспішнішого члена. Вони – лише тло індивідуальності, і це їхня єдина функція. Соціально-психологічним наслідком міфу є те, що у сучасному суспільстві втрачено баланс між суспільним і приватним: всі ті питання, які раніше обговорювалися на рівні суспільства, держави або культури, світ перекладає на плечі окремої особистості. Всі проблеми перетворено на індивідуальні, а отже, у болісно-нерозв'язні: "Ти вільний – звинувачуй у всьому лише себе".

4. *Міф про почиття невизначеності* акцентує увагу на тому, що сучасне суспільство характеризується втратою контролю над більшістю соціальних процесів, що збільшує незахищеність перед змінами, породжуючи специфічну формулу реагування: «невідомо, що буде завтра». Застосування цієї формули викликає прагнення людини відмовитися від перспективних цілей заради одержання негайних результатів.

5. *Міф про світ*, що вислизає, фіксує почиття людей, які усвідомлюють, що сучасна епоха відрізняється від перехідних періодів грандіозними змінами, що охоплюють не окремі регіони земної кулі, а світ загалом. При цьому не виправдалося припущення, що розвиток науки й техніки зробить світ стабільнішим і впорядкованішим. Світ не тільки не став керованим, але, зважаючи на все, вийшов, «вислизнув» з-під контролю.

6. *Міф про глобалізацію* ставить акцент на збільшуваній взаємозалежності країн світу, яка виникає внаслідок міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталу, а також поширення електронних технологій. У зв'язку із цим говорять про «зростання людського добробуту», «новий світовий порядок» тощо, і часто мова йде про формування універсальної загальнолюдської культури, загальнолюдських цінностей. Щоправда, дотепер не зрозуміло, що саме вважати такими цінностями. Але одним із найзначущих наслідків цього міфу можна тотальні перевизначення ідентичності. Зокрема, С. Хантингтон, аналізуючи процеси ідентичності у США, стверджує, що «модернізація, прориви в економічному розвитку, урбанізація й глобалізація привели до того, що люди були попросту змушені перевизначити власну

ідентичність, звужити її рамки, перетворити її в щось камерніше, інтимніше. Національній ідентичності довелося поступитися місцем ідентичностям субнаціональним, груповим і релігійним» [13, 37].

Отже, постмодерн у своєму дискурсі соціальності формує сукупність принципів, за відповідно до котрих нині конструюється, класифікується й репрезентується реальність.

Це примушує шукати нові ідеали знання. Адже «світ, який становиться», який організується як ризома, вступає у суперечність з основами позитивістської методології, якими передбачено пізнаваність об'єктивного світу. Ставляться під сумнів вимоги, за якими методи психологічного дослідження мають бути так само точними, строгими й об'єктивними, як і в природознавстві, а істинність встановлюватися на основі вимірювань, тому усі досліджувані феномени мають бути виражені кількісними показниками.

Нині будь-який об'єкт психологічного дослідження – це «корабель» М.Фуко, тобто плаваюча ділянка простору, «місце без місця», яке живе саме собою, є замкненим на собі і вночі віддане нескінченності моря [9, 66].

Розчарування в ідеалах і цінностях Відродження й Просвітництва, а також в остаточному підсумку крах модерністського міфу про Прогрес, торжество розуму, безмежність людських можливостей трансформувалося в неприйняття всієї традиції західноєвропейського раціоналізму. Це й сприяло формуванню "постмодерністської чутливості" – специфічного бачення світу, що у найгостріших формах постає як світ децентрований, фрагментований, неупорядкований, позбавлений причинно-наслідкових зв'язків і ціннісних орієнтирів; світ, що постає перед свідомістю лише у вигляді ієрархічно неупорядкованих фрагментів.

Ця постмодерністська чутливість перетворюється на головний інструмент пізнання, який дозволяє виявити й зафіксувати різноманіття індивідуального життєвого досвіду й соціального світу, а тому усі процедури отримання й інтерпретації даних спрямовані на те, щоб "вхопити", як саме окрема особа через своє унікальне суб'єктивне розуміння навколишнього соціального світу транслює й формує інтерсуб'єктивні смисли. Предметом психологічного дослідження виявляється не загальне, навіть не одичне чи особливе, а тенденція становлення. Це усуває велике методологічне протистояння між номотетичними та ідіографічними підходами.

Але специфічний предмет потребує специфічного знаряддя, яке уможливило б використання діалогізму й «присутності іншого»,

еклектизму й дискретності, перервності й фрагментарності. У якості такого постмодерністська чутливість, на наш погляд, може запропонувати риторичку невербалізованого. Її інструментами поставатимуть поетичне мислення, метафора, колаж, подвійне кодування, цитування, пастіш, палімпсест тощо. Саме вони дадуть можливість по-новому осмислити реальність, позбавляючи мислення від тотальності тим, що включатимуть в рефлексію досвід естетичний, моральний, політичний, релігійний, езотеричний тощо. Але у таких координатах будь-яка спроба сконструювати «модель світу» чи «модель особистості» приречена на поразку: оскільки і те і те є проектом, остаточно ніколи не завершуваним.

Отже, трансформація дискурсу соціальності, що відбувається в умовах ситуації постмодерну, є причиною істотних змін у ідеалах та способах пізнання соціально релевантних феноменів, що виявляється потужним дослідницьким ресурсом. Зокрема, при вивченні автентичності фокусу аналізу переміщується із її «сутнісного аспекту» (тобто тлумачення її як слідування власній сутності) на методи її конструювання й дає підстави розглядати автентичність як соціально конструйовану – безпосереднім і опосередкованим – оточенням. Отже, дослідницьке питання відтепер полягає не в тому, якою є дійсна природа автентичності, а в тому, як ми говоримо про автентичність, якими є дискурси, використовувані для побудови теорії. Таким чином, методи осмислення автентичності є ключем до будь-якого пояснення того, що таке автентичність, оскільки її індивідуальний зміст фактично є конгло-

мератом цих методів, вироблених у процесі розмови і теоретизування.

Підкреслимо, що конструювання автентичності – це постійний процес, оскільки постійним є рух як особистості, так і її життєвого світу. Це – пошук такої інтерпретації стосунку особистості й життєвого світу, де зникає протиріччя між обмеженістю фактичності та нескінченністю можливого. Цей пошук – залежно від провідних психосоціальних практик, використовуваних при конфігуруванні життєвого світу особистості – може здійснюватися в одному з трьох модусів (персоналізації, уніфікації, потенціалізації), і жодна з отриманих інтерпретацій не буде остаточною, вичерпною, самодостатньою, лімітуючою.

Можливість розкриття й наближення до розуміння своєрідності досліджуваного феномена з'являється за використання якісних методів і відповідних дослідницьких процедур. При цьому аналіз спрямовано на «схоплювання» максимальної кількості контекстів і змістів через постійне уточнення й поглиблення змісту, обговорення адекватності пропонованих дослідником пояснень із учасником дослідження. (Наприклад, нарративний аналіз, подібно до інших якісних методів, не пропонує твердих правил і процедур його проведення).

Отже, автентичність є реальність, що інтерпретується особистістю й має для неї суб'єктивну значущість як цілісний світ – до того ж світ, що створюється в її думках і діях та переживається нею як реальний.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бауман З.* Индивидуализированное общество [Текст] / З. Бауман ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2005. – 325 с.
2. *Бауман З.* Текучая современность [Текст] / З. Бауман ; [пер. с англ. С. А. Комарова под ред. Ю. В. Асочакова]. – М. [и др.] : Питер, 2008. – 238 с.
3. *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну [Текст] : научное издание / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Ф. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
4. *Валлерстайн И.* Анализ мировых систем и ситуация в современном мире [Текст] : научное издание / И. Валлерстайн; Ин-т "Открытое общество" (Фонд Сороса) ; пер.с англ. П. М. Кудюкина ; под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 415 с.
5. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира. Социология XXI века [Текст] : научное издание / И. Валлерстайн ; Центр исслед. постиндустриального общества ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 355 с.
6. *Гидденс Э.* Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] : научное издание / Э. Гидденс; [пер. с англ. М. Л. Коробочкина]. – М. : Весь Мир, 2004. – 116 с.
7. *Гидденс Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации [Текст] / Э. Гидденс ; пер. с англ. А. Тюрина. – М. : Академический Проект, 2003. – 525 с.
8. *Кочубейник О.М.* Автентичність особистості у її життєвому світі : модуси, процеси, статуси. [Текст] / О.М. Кочубейник. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету ім. П. М. Драгоманова, 2010. – 272 с.

9. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью [Текст] / М. Фуко ; пер. с франц. С. Ч. Офертаса; под общей ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова. – М.: Праксис, 2002. – 384 с.
10. Уэбстер Ф. Теории информационного общества [Текст] : научное издание / Ф. Уэбстер; пер. с англ. М. В. Арапова и Н. В. Малыхиной, под. ред. Е.Л. Вартановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 399 с.
11. Фукуяма Ф. Великий разрыв [Текст] / Ф. Фукуяма; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. – М: АСТ, 2004. – 474 с.
12. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне [Текст] / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М. М. Беляева и др. – М.: Весь мир, 2003. – 416 с.
13. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности [Текст] / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М.: АСТ, 2008. – 640 с.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2010 р.